

על פי שידיו טהורות – קנסוהו שלא תעלה לו נטילה [אבל אם היה בדבר הסח הדעת כפרשב"ם, אין מסתבר לחלק אם מקדש בעצמו או שומע מפי אחרים] (עפ"י תלמידי רבנו יונה ברכות, כהסבר החזו"א כה, ח, וכתב שם שכן משמע מפרש"י כאן).
והר' אלחנן פירש 'לא יקדש' – שנראה כנוטל ידי לפירות שהרי זה מגסי הרוח.
ע"ע בצל"ח בהרחבה.

(ע"ב) 'זימנין דחביבא עליה ריפתא מקדש אריפתא, זימנין דחביבא ליה חמרא מקדש אחמרא' –

'משרשי מצוה זו (- קידוש השבת); כדי שנתעורר מתוך מעשה זה לזכור גדולת היום ונקבע בלבנו אמונת חדוש העולם, כי ששת ימים עשה ה' וגו'. ועל כן נתחייבנו לעשות המעשה עם היין, לפי שטבע האדם מתעורר בו הרבה, שהוא סועד ומשמה, וכבר אמרתי לך כי לפי התעוררות האדם ומעשהו, יתפעל אל הדברים לעולם.

ומזה השורש אמרו בגמרא זכרונם לברכה שאם הפת חביב על אדם יותר, שיקדש על הפת, כי אז מתעורר טבעו יותר למה שהוא תאב. ואף על פי שביציאת היום לא אמרו כן אלא שחייבו להבדיל ביין על כל פנים, גם בזה צדקו, כי הם ז"ל, גם התורה השלמה, יבחרו לעולם ברוב, ובאמת כי רוב העולם יתאוו אל השתייה במוצאי שבת יותר מן האכילה, לפי שכבר קבעו סעודה גדולה ביום לכבוד השבת.

ואין צורך לתת טעם על חייבם אותנו שיהיה בכוס רביעית – דפחות מזה השיעור אינו ראוי ולא יתעורר לב אדם עליו. ואשר חייבוננו בהדחת הכוס ושלא לטעום כלום עד שיקדש, ושיקדש במקום סעודה – כל זה ענפי שורש התעוררות שאמרתני' (מתוך ספר החינוך מצוה לא).

דף קז

'מי שלא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל והולך כל השבת כולו'. כבר הוזכרה לעיל (קד). מחלוקת הראשונים (הר' יהודה והרא"ש עם מהר"ם – ערא"ש ברכות רפ"ג) בדין האונן במוצאי שבת שפטור מן המצוות, האם מבדיל לאחר שעברה אנינותו אם לאו. ומשמע מדבריהם שיסוד מחלוקתם בגדר הדין 'מבדיל והולך כל השבת', האם הוא בתורת תשלומין למי שהפסיד המצוה בזמנה, אבל זמן ההבדלה בעצם אינו אלא במוצאי שבת (וכן פשט לשון בה"ג המובא בר"ן כאן, והרמב"ן בספרו תורת האדם הל' אבלות ישנה), אשר לפי"ז מי שבמוצאי שבת לא היה בר חיובא, לא נתחייב לעשותה לאחר מכן [כדין חיגר ביום ראשון של הרגל שאינו בר תשלומין בשאר הימים], או שמא עיקר זמנה הוא בכלל הימים שלאחר השבת רק לכתחילה צריך להבדיל במוצאי שבת (ע' במאירי תענית ל: שני תירוצים; ט"ז יו"ד שצו סק"ב).

לכאורה היה נראה שאף אם הבדלה בשאר הימים היא בגדר 'תשלומין', אין האונן נחשב כאדם שאינו מחויב במצוה אלא שטרוד ועוסק במצות המת, וא"כ היה בדין לחייבו לאחר מכן. וטעם הפוטרים י"ל כדרך שכתב הרמב"ן (הובא בר"ן כאן) אודות תשעה באב שחל במוצאי שבת שפטורים מלהבדיל לאחר תשעה באב אפילו למ"ד מבדיל והולך כל השבת, מפני שהבדלה על הכוס מטולטלת היא בין עניים לעשירים, שכשהענו לא היתה על הכוס אלא בתפילה וכשהעשירו קבעוה על הכוס, וא"כ בת"ב כל ישראל עניים מרודים הם לכך פטורים מהבדלה. עכ"ד. ואף על פי שלמחרת כבר העשירו כולם, מ"מ פטורים חכמים מאחר ובמוצאי שבת היו עניים. הכי נמי יש לומר שהאונן הריהו כעני שפטור מעיקר הדין מלהבדיל על הכוס הלכך אין לו תשלומין.

אך מלשון הראשונים אין נראה כן אלא משמע שנקטו גם בשאר מצוות שהאונן פטור לגמרי ואינו בר תשלומין. גם כתבו שם שאפילו הבדיל לא יצא, ואילו היה זה בגדר 'עני' גרידא, בדין הוא שבדיעבד יצא. אלא על כרחנו לחלק בין ת"ב שכל ישראל אינם ראויים לכוס במוצ"ש, ובין אדם פרטי ש'העני' ליום אחד. וא"כ טעם הפוטרים הוא משום שהאונן אינו נחשב בר חיוב כלל, לפי שפטרורו והפקיעורו ממצוות משום כבוד מתו.

'מהו לקדושי אשכרא... דבעי מיניה מרב ורב מר' חייא ור"ח מרבי ולא פשט ליה...' פרשב"ם שהגידון הוא במקום שאין יין. כתב כן כנראה עפ"י המשתמע ממעשה דאמימר דלעיל, שרק כשראה שאין יין מצוי הבדיל עליו. ולפי"ז משמע שרב שאמר אין מבדילים עליו – אעפ"י שאין יין באותו מקום. וכן כתב הרא"ש בפירוש דברי הרשב"ם. וקשה אם כן הלא רבי לא פשט להתיר הדבר, וא"כ כיצד אמימר האמורא חולק. ואפשר שפסק כרבי אלעזר בר"ש להלן שמקדשים על השכר, והוא הדין להבדלה. [אך דוחק לפרש שאין כוונת רשב"ם על המקום בכללותו אלא שבאופן ארעי מסוים אין שם יין הלכך אין זה 'חמר מדינה' כיון שבאופן כללי יש יין בעיר הזאת, וא"כ לא קשה מאמימר – אך מפשט דבריו אין במשמע כן]. ולכאורה מוכח מכאן שאם יש יין בעיר, אין המשקה האחר נחשב 'חמר מדינה', כפי הנראה מפשט דברי אמימר 'אי הכי חמר מדינה הוא'. ואכן כן משמעות דברי הטור (ערב, ט) והרמ"א (קפב, ב) שבמקום שהיין מצוי אין משקה אחר נחשב 'חמר מדינה'. וכתב לפי זה בספר קצות השלחן שבארץ ישראל אין מבדילין אלא על היין. וכן מובא בשם החזו"א שאמר שאין להבדיל עתה אלא על היין מפני שהיין מצוי.

ובמשנ"ב (רעב סקכ"ד) הביא 'שאיין היין מצוי בשנה זו ועיקר שתייתן הוא משיכר ושאר משקין'. ואם ננקוט הסיפא דוקא, הרי אעפ"י שהיין מצוי, אם אך עיקר השתיה החשובה אינה מיין אזי שאר משקין הם חמר מדינה. ונראה שעל זה סמכו העולם. ואפשר שגם הרשב"ם והטור לא נתכוונו אלא שכיון שאין היין מצוי ממילא עיקר השתיה בדבר אחר, אבל הכל תלוי בעיקר השתיה החשובה [וכיום נראה ששאר משקאות חריפים, ואף בירה (וכן קפה) נחשבים עיקר שתיה כיון]. וע"ע להלן טעם נוסף בישוב מנהג העולם.

עוד היה מקום לומר שבמקום שהמשקה חשוב ביותר באותו מקום ודאי נחשב חמר מדינה ומבדילים עליו כמעשה דאמימר, וספקו של רבי היה האם אותם משקים הגם חשובים כחמר מדינה או שמא כיון שנשתים לצמאון ובשוק כמים אינם חשובים. ואולם ברא"ש אין משמע כן.

[ומכל מקום צ"ב דברי הרשב"ם לעיל שלא אמרו ש"מ מבדילים על חמר מדינה משום דפשיטא הוא דאם אין יין מבדיל אשכר. והלא כמה תנאים ואמוראים חולקים. ועוד, שמא עדיף להמתין למחר ליין. ולכאורה הול"ל בפשטות שלכך לא קאמרינן 'שמע מינה' משום שזה מפורש ואינו מכללא].

'שדר לרבי שיכרא בר תליסר מגני... כגון זה ראוי לקדש עליו' ושונה זה משכר רגיל שלא פשט אם לקדש עליו אם לאו. ולפרשב"ם (כהבנת הרא"ש), אפילו הוא חמר מדינה אין להבדיל לדעתו, אבל כגון שכר זה שהוא חשוב ביותר, שפיר דמי.

ולפי ההסבר הנ"ל שמבדילים על חמר מדינה וספקם היה רק באותם משקאות אם חשובים הם אם לאו, אתי שפיר בפשיטות שכאן פשוט לו שהיה חשוב ביותר.

'רב, אשכחיה ר"ה דקדיש אשיכרא. אמר: שרי אבא למיקני...' אעפ"י שלא התיר רב לעיל להבדיל עליו, היינו כשחביב עליו יין יותר [ואו אפשר שאפילו הוא חמר מדינה אין להבדיל לדעתו, כהרא"ש], אבל כשחביב עליו השכר – מקדש עליו.

ויש לעיין לפי מה שכתב רשב"ם שהספק דלעיל היה כשאין שם יין, הרי לכאורה עדיף שכר מלא כלום, שאמנם היין עדיף לו משכר אך כיון שאין שם כי אם שכר, הרי זה הוא המשקה המועדף עליו כעת. וכעין שפרשב"ם לעיל 'זמנין דחביבא ליה רפתא' – דרעב. וגם כאן עדיף לו שיכר עתה כיון שאין לו יין.

ואפשר שמה שכתב רשב"ם 'במקום שאין יין' לא שאין ניתן להשגה כלל, שאז אכן שפיר דמי לקדש על השכר כאמור, אלא הכוונה שאין היין מצוי כל כך והוי השכר חמר מדינה מפני שהוא מצוי מן היין. או כלך לדרך זו: אף אם אין יין כלל, הואיל וסוף סוף היין עדיף וחביב עליו, אל יקדש על משקה אחר אפילו בדלית ליה יין. ולפי הדרך השניה יצא לכאורה שאם עדיף לו חמרא, אין לקדש על הפת כשאין לו יין. ואולם בפוסקים אין משמע כן (ערא"ש; טשו"ע ערב, ט). ואפשר דוקא לרב אין מקדשים אלא על היין ורק כשחביב עליו הפת מקדש עליה, אבל לדידן שמבדילים על חמר מדינה הגם שאינו חביב כיון, ה"ה בקידוש אפשר לקדש על הפת אעפ"י שהיין עדיף לו. וצ"ע.

על כל פנים יש לשמוע לכאורה מהנהגת רב שאף אם אין מקדשים על חמר מדינה, מקדשים על משקה החביב עליו. ואולם המג"א (רצו סק"ו) כתב מסביר שאין להבדיל על משקה החביב אם אינו חמר מדינה. וראיתו מכך שאפילו אין לו יין כלל אין מבדיל עליו, כל שכן שיש לו יין ואינו חביב.

ולדבריו צריך לומר שלרב צריך שימולאו שני התנאים; שיהא 'חמר מדינה' וגם 'חביב', אבל כל אחד לחוד לא מהני. אך לפמש"כ רשב"ם שמדובר כאן שיש יין בעיר הרי משמע שאין זה 'חמר מדינה' [כנ"ל בשיטתו שחמר מדינה היינו בדליכא יין] ואעפ"י כרב קידש עליו.

וצ"ל להמג"א ששם 'חמר מדינה' יש אפילו בדאיכא יין כיון שגם השיכר מצוי לשתותו כיון, רק משום מעלת היין לא התירו להבדיל על חמר מדינה אלא בדליכא יין [וקצת דוחק בלשון אמימר דלעיל 'אי הכי חמר מדינה הוא']. אבל בחביב עליו מותר, ובלבד שיהא עליו שם 'חמר מדינה'.

[ומהר"ש"א פירש דברי הרשב"ם שהיה יין בעירו, שאם אין יין ודאי מקדשים על השכר משום 'חמר מדינה'. וקשה הלא לפרשב"ם דלעיל רב לא התיר על חמר מדינה (וכבר הקשה כן בקרני ראם). ונראה לכאורה שבא הרשב"ם להדגיש שכאן הטעם הוא משום חביבות, ואפילו במקום שיש יין, אבל משום חמר מדינה לא היה מקדש וכשיטתו דלעיל].

לפי הנ"ל יתכן שאף אם משום חמר מדינה אין התר כשהיין מצוי כדלעיל, אך אם חביב עליו מבדיל עליו. ושמא על כך סמכו העולם [ואמנם לענין פת אעפ"י שחביבה אין מבדיל, זהו משום שאין להבדלה שייכות לסעודה, אבל לענין שאר משקין יש לומר קל וחומר מקידוש].

ודנו פוסקים אחרונים בדן קפה וחלב לענין הבדלה. ונראה לכאורה שיש מקום לומר שאעפ"י שלא נכלילם ב'חמר מדינה' [משום שאינם מרוים ומשכרים כיון או מטעמים אחרים], אפשר שמשום חביבותא מבדיל עליהם שעכ"פ הם משקים חשובים, וכמו שרב קידש על שכר משום חביבות הגם שלשיטתו אין בזה התר דחמר מדינה. אך כאמור מהמג"א מ' דליתא לסברא זו. ועכ"פ יש סניף לסמוך על כך לנוהגים התר בדבר.

בשש"כ (ס הערה 1) מובא מהגרשו"א להעיר שלא מצינו שמשום חביבות מבדילים אלא בכגון שכר במוצאי פסח דלכו"ע חביב [ואפשר שאז עדיף שכר מיין, כפשט דברי הרמ"א], אך לא כשלאדם פרטי החמר מדינה עדיף. אך לכאורה מהמעשה שבכאן משמע שאפילו לאדם פרטי חביב מבדיל עליו לכתחילה.

'המקדש וטעם מלא לוגמא יצא, ואם לאו לא יצא'. כמה אחרונים נקטו שגם בדיעבד אם לא טעם [שום אדם, לאו דוקא המקדש] כמלא לוגמיו – לא יצא ידי חובת קידוש. וכן נקט המשנה-ברורה להלכה (ע' או"ח רעא, יא יג טו). ואולם דעת הבית-יוסף ש'לא יצא' ידי מצוה כתיקנה אבל אינו צריך לחזור ולקדש. ואפילו לא טעם כלל מן הכוס. וכן בערוך השלחן (שם סעיף ל) נקט שבשעת הדחק יצא הגם שלא טעם מלא לוגמיו.

ומצוה מן המובחר שיטעמו כל המסובים (שו"ע רעא, יד). ואם יש להם כוסות עם יין, ואינם פגומים –

יכולים לטעום מהכוסות שלפניהם. ואם הם פגומים – ישפוך המברך מכוסו לכוסם כדי לתקן הפגימה (שם ז). וצריך שישפוך להם לפני שהוא טועם בעצמו מכוסו, שאם לא כן הלא כבר נפגם יינו. ואולם אם הם שותים מכוס המברך עצמו, הגם שהוא שותה מתחילה, אין זה נחשב 'כוס פגום'. (עפ"י משנ"ב ושער הציון שם; משנ"ב קכב ס"ק כד).

א. בספר דבר שמואל (קו) הקשה על כך והוכיח מדברי הט"ז שגם באופן זה האחרון נחשב 'פגום' אלא שאין להקפיד על כך כשא"א באופן אחר.

ב. יש להסתפק לדברי המשנ"ב כאשר מזג לכוסות ריקנים שלהם – כנזכר לעיל קה:

ג. לכאורה לא שמענו בכל דברי הפוסקים קפידא לכתחילה אלא אם כוס המסובים פגום, אבל לא הצריכו שישתו המסובים מכוס המכילה רביעית או מכוס מלא [ומה שכתב שו"ע (רעא, טז) 'ריקנים' היינו שאין כלל יין בתוכם. 'ריקנים' דייקא, לא 'חסרים']. ולכאורה נראה שהוא הדין כשיש בקבוק יין על השלחן והוא אינו פגום, יכולים כולם לשתות מאותו יין ואין צריך מכוס של המקדש דוקא.

ובספר שמירת שבת כהלכתה (מה, יא) כתב שטוב אם יטעמו כולם מכוס המברך דוקא. ולא ידעתי מקורו, ובפרט שיש לחוש כשנותן כוסו לאנשים אחרים, משום מה שהזהירו לא ישתה מן הכוס ויתן לחברו, כמו שהעורר הגרשו"א, ע"ש בהערה סט. גם לא ידעתי מה שמשמע מדבריו (בהערה) שעדיף שהשומעים ישתו גם הם מכוס יין שיש בה רביעית. וזה לא שמענו מדברי התוס' לעיל קה: אלא גבי המברך. וצ"ע.

(ע"ב) רבא הוא שתי חמרא כולי מעלי יומא דפיסחא כי היכי דניגוריה לליביה דניכול מצה טפי לאורתא'. מפשטות הלשון 'מצה טפי' נראה שאף על פי שיוצא ידי חובה באכילת כזית מצה, יש תוספת מצוה באכילה מרובה. וכן מובא בשם מהר"ל מפראג. וכן משמע בספר קרן אורה (מנחות לח). שאם מוסיף לאכול – הכל בכלל המצוה. וכן כתב הנצי"ב (בהעמק שאילה כג, ג ובשו"ת משיב דבר ח"ב יא ועוד) שמקיים מצוה בכל מה שיאכל. (כן דייקו מלשונות הרמב"ם (ק"פ ח, ג חמץ ומצה ו, א). וכן י"א בשם הגרי"ז מבריסק והגר"ב פרוצוביץ. ע' 'ביצחק יקרא' יח. והנצי"ב סובר כן גם לגבי שאר מצוות. וע' קהלות יעקב ברכות ו שנו"ג הרבה בדבריו).

א. שמעתי מהגר"ש כץ שליט"א (קיץ תשס"ה) להעיר מהירושלמי המובא בתוס' (קדושין לח). שלכך לא אכלו מהתבואה החדשה למצות מצוה, גזרה כזית ראשון אטו שני – ולפי מה שכתבו כמה אחרונים להוכיח שאפילו קיום עשה בלא חיוב דוחה את ל"ת הלא אם יש קיום מצוה בכל אכילה מדוע לא ידחה גם כזית שני את האיסור.

וע' בקרן אורה מנחות לח. שנראה שנקט כיון שכזית שני אינו חובה והוא מעשה נפרד, אינו דוחה ל"ת.

ב. גם אם ננקוט שכל מה שיאכל נחשב אכילת מצוה, אעפ"כ לאחר שאכל כזית הרי אכילתו היא 'רשות' לענין זה שאם יאכל מצה עם המרור, מבטלת המצה את המרור גם למ"ד מצוות אין מבטלות זא"ז – מפני שאינו מחויב באכילה זו. כן מבואר בראשונים להלן קטו.

אמנם בכמה כתבי יד (וכן נראה מפר"ח) אין מופיעות תיבות 'מצה טפי' (ע' דקדוקי סופרים).

דף קח

'בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה, בין שלישי לרביעי לא ישתה. ואי אמרת מסעד סעיד אמאי ישתה, הא קא אכיל למצה אכילה גסה, אלא שמע מינה מגרר גריר'. לפי הטעם המפורש בירושלמי (מובא ברשב"ם כאן ובתוס' קיז: ד"ה רביעי), טעם האיסור לשתות בין שלישי לרביעי הוא כדי שלא ישתכר ויימנע מקריאת ההלל אבל יין שקודם המזון אינו משכר. לפי זה ראיית הגמרא היא שהיין גורר תאבון כי אם הוא משיביע הלא יש לחוש שמא יאכל המצה אכילה גסה.

קנה

ה. רב ברונא אמר בשם רב: הנוטל ידיו לא יקדש. (רשב"ם: משום שהקידוש מפסיק בין נטילה לאכילה והרי זה כהסה הדעת, הלכך יקדש אחר ויצא זה בשמיעה ולא יקדש בעצמו. רבנו תם: כיון שסובר רב יש קידוש שלא במקום סעודה, יש לחוש שמא לאחר הקידוש יפליג ויצא. ויש פירושים נוספים). אבל רב יצחק בר שמואל בר מרתא העיד מרב שנהג לעתים לקדש לאחר נטילת ידיו.

כתבו ראשונים (ערשב"ם תוס' ורא"ש) שאף על פי שלהלכה נטל ידיו – יקדש [אף על היין]. ומהר"ם חלאה כתב דוקא על הפת אינו הפסק, לכתחילה יש לקדש ואחר כך ליטול לידים, וכדברי בית הלל (בברכות נא): שמוזגים את הכוס קודם הנטילה. ואפילו ביום שאין שם אלא ברכת 'הגפן' – לכתחילה יקדש ואחר כך יטול. ואילו באשכנז נהגו ליטול תחילה לידים ואחר כך לקדש (ערא"ש ומרדכי; טור ורמ"א רעא, יב ומשנ"ב שם ובסי' רפד סק"ד).

ו. לפרשב"ם, וכן לשאר פירושי הראשונים, לפעמים היה רב מקדש על הפת – כאשר חביבה לו הפת (ואומר 'יכולו' ומברך 'המוציא' ומקדש ואחר כך בוצע ואוכל). ופעמים היה מקדש על היין – כשחביב עליו היין. ואולם רבנו תם אמר שאין מקדשים על הפת כלל, ומפרש הגמרא בענין אחר.

א. כתב הרא"ש שנהגו העם לקדש על הפת, וכן הסכימו כל הגאונים. ואולם הרמ"א (רעב, ט) כתב שאם יש יין בעיר – אין לקדש על הפת, לחוש לדעת רבנו תם (עפ"י מגן אברהם). ומשמע אפילו אם הפת חביבה עליו יותר מיין. אבל בדרך-החיים פסק כמו שמצדד הבית-יוסף בסוף דבריו שאם הפת חביבה יותר מהיין – יקדש עליה. ונראה שאם היין אינו מקובל עליו ואין לו בו הנאה, ודאי נוכל לסמוך על הסוברים לקדש על הפת לכתחילה (עפ"י באור הלכה שם).
ב. כאשר מקדש על הפת, מניח ידיו עליו עד גמר הקידוש, וכמו שאוחזים כוס של קידוש (מגן אברהם).

ג. כתבו פוסקים שקידוש של היום, לפי שאין לו ברכה מיוחדת, טוב יותר לקדש על שכר שהוא חמר מדינה מאשר על הפת, כי כשמקדש על הפת אין כאן שום שינוי (או"ח רעב, ט. ויש סוברים שגם ביום מקדשים על הפת. ע' במאירי).

ד. כתבו רשב"ם (עפ"י רב עמרם גאון) והתוס': אין הבדלה נאמרת על הפת.
ה. מי שאין לו יין ופת ולא שאר משקים שאפשר לקדש עליהם – אינו מקדש (ע' להלן קיד. וברד"ה שהיין גורם). ובהגהות ריעב"ץ (קיד) כתב לקדש על שאר אכלים. ובאגרות משה (או"ח ח"ד מ, כה) צדד לומר שתלמיד טועה כתב זאת, והורה למעשה שאין לעשות כן.

דף קז

קצה. א. מי שאין לו יין להבדיל עליו במוצאי שבת – האם מותר לו לאכול?
ב. על איזה משקה אפשר להבדיל, לקדש, ולברך עליו ברכת המזון?
ג. 'המברך צריך שיטעום' – כמה?

א. אמימר נודמן למקום שלא היה לו יין להבדיל ולן בלילה ההוא בלא אכילה. ממעשה זה למדו שאסור לאכול קודם הבדלה [אם הוא ממתין ליין להבדיל עליו].

יש אומרים שאם אין לו יין ושאר משקים שמבדילים עליהם, מותר מן הדין לאכול ואינו חייב להמתין עד למחר, ואמימר שנהג כן – ממדת חסידות. ויש אומרים שלא יאכל עד למחרת – אם משער שיהיה לו כוס להבדיל למחר עד הצהריים. ויש להחמיר כסברה אחרונה, אם לא באדם חלש שקשה עליו התענית (עפ"י פוסקים או"ח רצו, ג).

ב. מבדילים על יין ולא על שאר משקים (רב חסדא אמר רב; רב תחליפא בר אבימי אמר שמואל), אבל משקה שהוא 'חמר מדינה' (רשב"ם: אם אין יין בעיר הזאת כי אם אותו משקה) – מבדילים עליו. כן נהג אמימר (י"ג: רבין).

א. הבדלה על היין – מצוה מן המובחר. ואולם מי שחביב עליו משקה אחר, והוא חמר מדינה – יכול להבדיל עליו (עפ"י רמ"א רצו, ב משנ"ב ובאור הלכה שם. ומצד הסברה נראה לכאורה שאם חמר מדינה חביב אצלו מיין, מצוה להבדיל עליו [וכמשמעות הרמ"א שם שהמנהג להבדיל במוצאי פסח על שכר, ומשמע שעדיף לעשות כן], וכמו שכתב הצ"ח לענין קידוש אריפתא למי שחביבה לו הפת. אולם יש מחמירים במקומנו עתה שהיין מצוי לכל אדם שאין מבדילים כי אם על יין. בשם חזון איש; קצות השלחן. וערמ"א קפב, ב ומשנ"ב).
 ב. מים אינם נחשבים חמר מדינה, ואין מבדילים עליהם אפילו כשאיין יין ושכר (רשב"ם).

יש מפורקים אחרונים שהורו שכל משקה שיעודו להרוות צמאון בלבד ואינו חשוב דיו לכבד בו אורחים לשתיה שאינה של צמא וכדו' – אין מבדילים עליו (ע' משנ"ב רצו סק"י לענין 'קוואס'). אבל יש אומרים שמין נחשב 'חמר מדינה' (בשם הגר"ח פ' שיינברג שליט"א. מובא בדברי חכמים 227). ואפילו סודה, מובא שם בשם הגר"ח פ"ש והגר"ש אלישיב שליט"א, שנחשב 'חמר מדינה' (מסתבר לכאורה שאין הכוונה שם למי סודה אלא למשקה מוגז ממותק). ואולם הגר"מ פיינשטיין (ח"ב עה) והגר"ק קמינצקי סוברים שאינו 'חמר מדינה'. (ויתכן דלא פליגי אלא מר כי אתריה ומר כי אתריה. ולפי זה בזמננו נראה שאין משקאות אלו נחשבים 'חמר מדינה').

כתב הברכי-יוסף (מובא במשנ"ב רצו סק"ט): אין להבדיל על שמן וחלב כי אין רגילים לשתותם כמשקה. ואולם בזמננו יש אומרים שבשעת הדחק אפשר להבדיל על חלב (עפ"י אגרות משה ועוד. י"א שאין להבדיל על קפה מפני שעיקרו מים. ונראה שאם עושה משקה מחלב מורתח שפיר דמי). יש מי שחידש עפ"י דיוק לשון הרמב"ם, שאין נחשב 'חמר מדינה' אלא אם יש בו אלכוהול, שהוא משמש כיון באותו מקום (עפ"י הלכות קטנות ט. וכן אומרים בשם הגר"י. ע' ברכת אברהם כאן. וע"ע בייע אומר ח"ג או"ח ט).

וכן לענין קידוש; אין מקדשים אלא על היין ולא על שכר. ואפילו שכר שאינו פשוט כל כך, כגון זה העשוי משעורים מתאנים ומתותים (במקומם, שסתם שכר היה של תמרים) – לא פשט רבי להתיר. משום רבי אלעזר ברבי שמעון אמרו: מקדשים על השכר (ונראה שכל שכן שמבדילים עליו לדעתו). וכן רב היה מקדש על שכר, לפי שהיה חביב עליו (הגם שהיה יין מצוי בעירו. ערשב"ם. וכן נהג רבי לפרש"י, לקדש על שכר מובחר ביותר).

התוס' נסתפקו האם מקדשים על חמר מדינה כשם שמבדילים עליו. ויש מתירים (ראב"ן, וכן נוטה דעת ר"י, וכן הסכימו רוב הגאונים. ערא"ש) ויש אוסרים (ר"ן – מפני שיכול לקדש על הפת). ובשלחן ערוך הובאו שתי הדעות. וכתבו אחרונים לדינא שיש לחוש שלא לקדש בלילה על שום משקה חוץ מיין, או על פת (עפ"י משנה ברורה רעב, ט). אבל ביום יש נוהגים לקדש על חמר מדינה הגם שהיין מצוי (ע"ע בשו"ת שבט הלוי ח"ג כו).

אין מברכים ברכת המזון אלא על היין (כן פירש אב"י את הברייתא).

א. לגרסת הר"ף ורבנו חננאל דלא כרשב"ם, אם קבע סעודתו על שאר משקים – מברכים עליהם ברכת המזון. וכן כתב הטור. ואולם בשלחן ערוך (קפב, ב) לא פסק כן.
 ב. על חמר מדינה אפשר לברך, שלא גרע מהבדלה (תוס' ועוד). ומכל מקום היין מצוה מן המובחר (או"ח קפב, ב).

ג. לתנא דברייתא, טעימת יין – כל שהוא. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: מלא לוגמא. וכן אמר רב הונא אמר רב. וכן תני רב גידל מנרש: המקדש וטעם מלא לוגמא – יצא, ואם לאו – לא יצא.

א. גם אם לא טעם המברך בעצמו אלא אחר – יצא. וכתב הרא"ש שצריך שאדם אחד ישתה מלא לוגמא. ויש אומרים שמועיל בדיעבד צירוף שתיית כמה אנשים. והסכימו הרבה אחרונים לדעה זו, ובלבד שלא ישהה על ידי שתיית כולם יותר מכדי אכילת פרס (עפ"י משנ"ב רע"א ס"ק עג. ויש שצדדו בענין שיעור משך השתיה בשתיית כמה אנשים – ע' אפיקי ים ח"ב ב; שפת אמת זכחים לא: קובץ מוריה אדר תשנ"ו (רמא-רמב) עמ' קיח).

יש אומרים שבדיעבד אם לא שתה מלא לוגמא – יצא, אלא שלא יצא ידי מצוה כתיקנה (ע' בית יוסף רע"א, י"א טו [ושם נקט שאפילו לא טעם כלל יצא]; א"ר שם; ערוך השלחן שם ל). ואולם המשנה-ברורה (בסעיפים י"א י"ג טו) נקט כדעת האחרונים שהוא לעיכובא גם בדיעבד. ב. מצוה מן המובחר שיטעמו כולם מכוס של קידוש (שו"ע רע"א, י"ד). ואם יש להם כוסות עם יין, והוא אינו פגום – יכולים לטעום מהכוסות שלפניהם. ואם הוא פגום – ישפוך המברך מכוסו לכוסם כדי לתקן הפגימה (שו"ע רע"א, י"ז). וצריך שישפוך להם לפני שהוא טועם בעצמו מכוסו. ואולם כששותים מכוס המברך, הגם שהוא שותה מתחילה אין זה נחשב 'כוס פגום' (עפ"י משנ"ב ושער הציון שם; משנ"ב קכ"ב ס"ק כ"ד).

ג. שיעור 'מלא לוגמא' הוא כדי שמסלקו לצד אחד בפיו וייראה כמלא לוגמיו, והוא פחות מרביעית (עפ"י יומא פ.). ונראה שהוא רוב רביעית. ודוקא באדם בינוני, אבל לעוג מלך הבשן צריך יותר (תוס' ורא"ש). ומכל מקום ברביעית ודאי די (ר"ן; מאירי).

ומדברי הר"ן (כאן ובפ"ח דיומא) משמע שאין ברור שיעור מלא לוגמיו, כמה הוא פחות מרביעית [ואף להתוס' שכתבו שהוא רוב רביעית, נראה שלא דיברו אלא בבינוני אבל אדם קטן די במלא לוגמא דידיה, הגם שהוא פחות מרוב רביעית].

ומהר"ם חלאוה כתב ששיעור מלא לוגמיו אינו משתנה מאדם לאדם אלא שיעורו רוב רביעית לעולם.

יש אומרים ששיעור 'מלא לוגמא' הוא כנפח שתי ביצים שלנו (ע' באור הלכה רע"א ד"ה של רביעית; חזון איש או"ח ל"ט, טז).

ג. רב צמח ורב עמרם גאונים (מובאים ברא"ש, יח) נקטו שצריך לטעום רביעית, ומפרשים 'מלא לוגמיו' כפשוטם של דברים, משני הצדדים [דלא כהתוס' שהכוונה למילוי פיו בצד אחד בלבד, עד שנראה כמלא לוגמיו], וסוברים שזהו שיעור מקביל לרביעית באדם בינוני. וכן הרמב"ם סתם וכתב 'מלא לוגמיו' משמע ממש (עפ"י חדושי הנצי"ב. וכתב ששיטת הגאונים ברורה).

דפים קז – קח

קצו. מהו טעם האיסור לאכול ערב פסח סמוך למנחה, ואיזו אכילה מותרת?

פשטו בגמרא שטעם איסור אכילה בערב פסח סמוך למנחה הוא משום המצה, שלא יאכלנה אכילה גסה [ואין יוצא בכך ידי חובתו – אם נפשו קצה מלאכול, שאין זו 'אכילה' (עפ"י רשב"ם ותוס'; ר"ן צט). וגם כדי שיאכל המצב לתאבון משום הידור מצוה (עפ"י רש"י ורשב"ם צט: רמב"ם וי"ב)]. וזמן האיסור הוא סמוך למנחה קטנה, כלומר משעה תשיעית ביום. אבל אין הטעם משום חשש מניעת הקרבת הפסח, שאם כן היה איסור סמוך למנחה גדולה ואילו מהברייתא יש להוכיח שאין איסור אלא סמוך למנחה קטנה.